Г. М. Куцак

ОСВОЄННЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті порушено проблему освоєння в сучасній українській мові іншомовної лексики, зокрема специфіки входження запозичень до груп слів певних понятєвих категорій. Зроблено спробу вивчити ономасіологічний характер іншомовних слів на рівні творення від них похідних одиниць, що, набуваючи ознак тих чи тих граматичних класів, стають компонентами різних ономасіологічних категорій; через співвідношення словотвірної й ономасіологічної структур виявлено приховані елементи складників ономасіологічної структури слів.

Ключові слова: *іншомовне слово, словотвірна структура, ономасіологічна категорія, ономасіологічна структура, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака.*

Стрімкий розвиток суспільства, активізація мовних контактів спричинюють помітні зрушення в лексичному складі української мови. Тенденція до надзвичайно швидкого його поповнення наявна в різних комунікативних сферах, але найактивніше виявляється в засобах масової інформації, певних галузях науки та повсякденному побутовому спілкуванні.

Загальна спрямованість сучасного мовознавства на вивчення особливостей оновлення ресурсів української мови, адаптації іншомовних одиниць, зокрема оформлення їхніх граматичних структур після запозичення, зумовлює появу значної кількості відповідних наукових розвідок. Це досить цікава лінгвістична проблема, що потребує різнорівневого аналізу. Її досліджують на лексичному, словотвірному, граматичному, термінологічному та інших рівнях [7; 4; 1; 2; 3].

Аксіологічні, когнітивні, граматичні та інші особливості національної мови акумулюють номінативні одиниці. Проблема співвідношення реалій об'єктивної дійсності та їхніх репрезентантів у сучасній українській літературній мові неабияк цікавить лінгвістів. Вивчають її в різних аспектах, один із яких – теорія номінації, тобто ономасіологія [9; 8; 6; 4; 3].

Надзвичайно розгалужена семантико-граматична природа іншомовних лексем і похідних від них одиниць ускладнює зазначену проблему. Їхні ономасіологічні особливості в українському мовознавстві досі не були об'єктом комплексної характеристики, а наявні лінгвістичні розвідки переконують у невичерпності й нових аспектах аналізованої лексики, отже й актуальності порушеного питання.

Мета пропонованого дослідження – за допомогою семантичних і структурно-граматичних ознак установити специфіку входження іншомовних лексем до груп номінативних одиниць різних ономасіологічних категорій.

У лінгвістиці ономасіологічні категорії виділяють на тлі основних понять «предмети» та «не-предмети» (ознаки в широкому розумінні) [8, с. 58]. В ієрархії ономасіологічних категорій домінує категорія предметності (субстанції), яку реалізує номінативно значуща частина мови – іменник. Ономасіологічну категорію ознаки (чи ознаковості) – знаки-атрибути та знаки дій і процесів – представляють три граматичних класи: прикметник, прислівник і дієслово [8, с. 58 – 59].

Потрапляючи до української мови, іншомовні лексеми стають компонентами номінативних груп згідно з тими поняттєвими категоріями, до яких вони належать у мові-джерелі. Наприклад, слова на зразок *шопінг* (*'процес купівлі, закупівлі товарів'*) (СІС:тсс), *тренінг* (*'тренування, а також спеціальний тренувальний режим'*) (СІС:тсс), *тюнінг* (*'доопрацювання, покращення, напр., автомобіля'*) (Вік) функціонують як опредметнені поняття – репрезентанти ономасіологічної категорії предметності. Користувачі таких лексем переважно знають, що в англійській мові слова з так званими «інговими» формами позначають опредметнений процес, а тому й уживають їх відповідно до граматичних особливостей української мови, підтверджуючи тим самим ономасіологічний статус цих слів: *піти на шопінг, відвідувати тренінг, робити тюнінг.*

Поступово освоюючись, чужомовні елементи слугують мотиваторами для творення нових номінативних одиниць; «запозичені слова, основи та неоформанти по-різному втягуються в гібридне словотворення» [1, с. 6]. Досить часто формантами для таких похідних є питомі українські афікси. Є. А. Карпіловська вважає, що «активну присутність реалій і понять, позначених новими похідними, у мовній свідомості українців, їх номінаційну та комунікаційну значущість доводить продуктивність, серійність певних словотворчих засобів у сучасному українському словотворенні» [3, с. 91].

Новостворені назви з певною ономасіологічною структурою стають компонентами тієї чи тієї ономасіологічної категорії. На думку О. О. Селіванової, в ономасіологічному плані «творення нового слова – це перехід від однієї ономасіологічної категорії (мотиватора) до іншої (мотивату)» [6, с. 163]. Зокрема, мотивовані іменниками *шопінг*, *тюнінг* утворення розмовного характеру *шопінгувати* (*'здійснювати покупки'*) (7), *тюнінгувати* (*'доопрацьовувати, покращувати автомобіль'*) (G-2015) виражають дію, процес, отже, представляють ономасіологічну категорію ознаковості – знаки дій і процесів. У межах цих словотвірних пар очевидний перехід від ономасіологічної категорії предметності до ономасіологічної категорії

знаків дій і процесів, який закріпив первинно закладений у словах-етимонах ономасіологічний статус номінативних одиниць – називати дію.

Ономасіологічну структуру (*ОС*) похідного слова дослідники визначили як двочленну. Вона складається з ономасіологічної бази (*ОБ*) – виразника ономасіологічної категорії – й ономасіологічної ознаки (*ОО*) як семантично конкретнішого елемента, що уточнює ономасіологічну базу [9; 8].

Відповідно до наявного в мовознавстві визначення ономасіологічної структури основним елементом у ній є ономасіологічна база, що виражає належність до певної поняттєвої, тобто ономасіологічної, категорії. Ономасіологічну базу в похідному слові вербалізує найчастіше словотворчий формант, а ономасіологічну ознаку – твірна основа (корінь) [9; 8].

Утворені від іншомовних слів похідні одиниці набувають ознак різних ономасіологічних категорій. Наприклад, назви *піарник* (*піарівець*) (*'особа, що опікується формуванням певної громадської думки про кого-, що-небудь'*) (4), *вебка* (*'цифрова відео- або фотокамера'*) (НАСЗ), *флешка* (*'електронний портативний запам'ятовувальний пристрій невеликого розміру'*) (НАСЗ), *рейдерство* (*від 'рейдер'; опредметнена назва дії 'захоплення'*) (АРСУН), *готелик* (*'маленький готель'*) (НАСЗ) належать до ономасіологічної категорії предметності. Ономасіологічну базу в них вербалізують словотворчі форманти, а ономасіологічну ознаку – твірні основи. У межах ономасіологічної категорії ознаковості функціонують номінативні одиниці *банерний* (*прикм. до 'банер'* (НАСЗ), *медійний* (*прикм. до 'медіа'*) (4), *електоральний* (*прикм. до 'електорат'*) (4), *індиговий* (*прикм. до 'індиго'*) (НАСЗ), *рейдерський* (*прикм. до 'рейдер'*) (АРСУН), *гіпівський* (*'притаманний гіпі; такий, як у гіпі'*) (НАСЗ), *зіпований* (*'збережений у зменшеному розмірі за допомогою комп'ютерної програми ущільнення файлів ZIP'*) (НАСЗ), *електорально* (*присл. до 'електоральний'*) (НАСЗ), *медійно* (*присл. до 'медійний'*) (4) – представники знаків-атрибутів, а також похідні дієслова *піарити* (*'формувати певну громадську думку про кого-, що-небудь'*) (4), *рейтингувати* (*'визначати рейтинг кого-, чого-небудь'*) (НАСЗ), *гуглити* (*дієсл. до слова гугл* (*'Google – американська публічна транснаціональна корпорація'*) (МО), що ілюструють знаки дій і процесів. Ономасіологічну базу в них так само експлікують словотворчі форманти, ономасіологічну ознаку – твірні основи.

У мовознавстві наявний метод графічного зображення словотвірної структури слова, який передбачає застосування символів на позначення частиномовної належності елементів структури: O – корінь, R – афіксальне утворення, 1 – дієслово, 2 – іменник, 3 – прикметник, 4 – прислівник [5, с. 620].

Якщо типову ономасіологічну структуру похідної номінативної одиниці «накласти» на її словотвірну структуру, то за згорнутим записом цих двох структур можна простежити взаємозв'язок елементів реальної дійсності під час матеріалізації думки.

Серед слів, покроково утворених від запозичень, наявні номінативні одиниці кількох ступенів похідності (переважно двох). Таким є, наприклад, іменник *медійник* (*'особа, що працює в засобах масової інформації; медійний працівник'*) (АРСУН), якому відповідає словотвірний ланцюжок *медійник* ← *медійний* ← *медіа* [4, с. 262]. Поєднання його ономасіологічної й словотвірної структур графічно можна зобразити так: *ОС* $(R_2R_3R_2O)$ = *ОБ* (R_2) + *ОО* (R_3R_2O). Зі схеми видно, що запропонована ономасіологічна структура репрезентує ономасіологічну категорію предметності. На це вказує елемент словотвірної структури R_2, ономасіологічну базу вербалізує афікс *-ик*, а ономасіологічну ознаку – твірна основа *медійн-*, що складається з елементів попередньої похідності найменування – R_3R_2O. Ці елементи засвідчують, через які граматичні класи відбулося творення назви *медійник*. У межах аналізованої похідної одиниці спостерігаємо перехід від однієї ономасіологічної категорії до іншої, тобто взаємодію різних поняттєвих категорій під час інтеріоризації. З одного боку, ономасіологічна ознака в назві *медійник* уточнює ономасіологічну базу – поняттєву категорію предметності, а з іншого, – сама вербалізує ономасіологічну категорію ознаковості (знаки-атрибути) за допомогою суфікса *-н-* у мотивувальному слові *медійний* (*медійний* ← *медіа*). У цій похідній одиниці ономасіологічну ознаку експлікує твірна основа *медіа*, що як самостійна назва представляє ономасіологічну категорію предметності. Отже, ономасіологічна ознака слова *медійник* ускладнена неоднаковими ономасіологічними характеристиками попередніх назв у словотвірному ланцюжку, які слугували мотиваторами, а саме найменування в такому разі виявляє своєрідну поняттєву (категорійну) «нестійкість». Водночас така властивість твірних основ засвідчує тісний зв'язок реалій об'єктивної дійсності: предметів через ознаку, предметів через дію, процес тощо.

Подібно до попередньої номінативної одиниці виявлено також ономасіологічні особливості назви *гендерність* (*'соціальна поведінка, стан, властивість та ін., які стосуються соціально-психологічних стереотипів щодо міжстатевих стосунків'*) (НАСЗ), що завершує словотвірний ланцюжок *гендерність* ← *гендерний* ← *гендер*. У ній та її мотиваторі виразником ономасіологічної бази слугує словотворчий формант, ономасіологічної ознаки – твірна основа й корінь. Графічне зображення ономасіологічної структури цього похідного слова в поєднанні зі словотвірною структурою дублює аналізовану вище назву: *ОС* $(R_2R_3R_2O)$ = *ОБ* (R_2) +

ОО (R_3R_2O). Воно так само засвідчує перехід від однієї ономасіологічної категорії до іншої на шляху до номінативної одиниці *гендерність*: ономасіологічна категорія предметності → ономасіологічна категорія ознаковості → ономасіологічна категорія предметності.

Зв'язок ономасіологічної категорії предметності з ономасіологічною категорією ознаковості (знаками дій і процесів) наявний серед одиниць, що перебувають у відношеннях послідовної похідності з базовим словом-запозиченням *піар*: *попіарити* ← *піарити* ← *піар* [4, с. 263]. Графічно поєднання ономасіологічної структури дієслова *попіарити* з його словотвірною формулою можна зобразити так: *ОС* $(R_1R_1R_2O)$ = *ОБ* (R_1R_2O) + *ОО* (R_1). Цей запис ілюструє, що в наведеному прикладі ступенем похідності ускладнено ономасіологічну базу, виражену за допомогою твірної основи, а не ономасіологічну ознаку, експліковану словотворчим префіксом, як в аналізованих вище номінативних одиницях.

У префіксальних утвореннях акценти в ономасіологічній структурі розставлено інакше, ніж у суфіксальних. На відміну від словотворчого суфікса, що, приєднуючись до основи слова й істотно змінюючи її лексичне значення, вербалізує ономасіологічну базу, префікс переважно приєднується до цілого слова, додаючи до його лексичного значення певних відтінків. У такому разі сутність назви, отже й ономасіологічну базу, закладено в мотивувальному слові, а префікс лише уточнює основу [8, с. 61], слугуючи виразником ономасіологічної ознаки.

Нерідко серед словотвірних ланцюжків наявні такі, складники яких не виходять за межі однієї ономасіологічної категорії. Це засвідчує, наприклад, докладний символічний запис ономасіологічної структури назви *піарниця* (*жін. до піарник*), яка завершує словотвірний ланцюжок *піарниця* ← *піарник* ← *піар* [4, с. 263]: *ОС* $(R_2R_2R_2O)$ = *ОБ* (R_2) + *ОО* (R_2R_2O). Твірні й похідні основи в ньому представляють ономасіологічну категорію предметності, виявляючи певну поняттєву (категорійну) «стійкість». Ономасіологічну базу в них вербалізують афікси, ономасіологічну ознаку – твірна основа й корінь.

Отже, запозичення, активно потрапляючи до сучасної української мови, адаптуються до її структурно-граматичних особливостей. Освоєння іншомовних лексем відбувається через гармонійне поєднання їх із питомими українськими афіксами, завдяки яким запозичення в межах новоутворених одиниць набувають відповідних ономасіологічних характеристик. Водночас нерідко чужомовні елементи спричинюють корегування мови, до складу якої вони ввійшли. Повторювані в етимонах форми як виразники певних поняттєвих категорій стають упізнаваними для мовців, що робить

їх уживання і перспективи словотворення простішими й у межах нових запозичень.

Формування значного корпусу іншомовних лексем у сучасній українській мові відбувається по-різному. Надзвичайно багато похідних одиниць утворено за допомогою осново- й словоскладання. З ономасіологічного погляду вивчення таких назв має дещо інший характер, тож є доцільним у майбутніх наукових розвідках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. VIII. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 3 – 9.

2. Городенська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2013. – № 2 (46). – С. 3 – 12.

3. Карпіловська Є. А. Нова Україна в словотвірній номінації : зміни у мовному «кресленні» світу / Є. А. Карпіловська // Відображення історії та культури народу в словотворенні : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов`янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів (25 – 28 травня 2010 р., Київ, Україна). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 91 – 109.

4. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

5. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура слова / Н. Ф. Клименко // Українська мова: енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 620.

6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

7. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття : (На матеріалі засобів мас. інформації) / О. А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

8. Языковая номинация. Общие вопросы / [под ред. Б.А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.

9. Dokulil M. Tvoření slov v češtině / M. Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : ČSAV, 1962. – 264 s.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРСУН: Активні ресурси сучасної української номінації : Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк, Н.Ф.Клименко,

Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк ; відп. ред. Є. А. Карпіловська. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.

Вік: Тюнінг авто // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.

МО: Що означає «гуглити» // Моя освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moyaosvita.com.ua/vidpovidi

НАСЗ: Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002 – 2010) / [кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко, авт. колектив : В.О. Балог, Н. Є. Лозова, Л.О. Тименко, О.М. Тищенко]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.

СІС: Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.

СІС:тсс: Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / [уклад. : С. П. Бибик, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.

8. G-2015: Як в Україні тюнінгують Lanos // Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/avto

Kutsak H. Adaptation of foreign language words in the current Ukrainian language (onomasiological aspekt)

The article is devoted to the problem of the mastering of foreign language vocabulary in the modern Ukrainian language, in particular the specificity of the entry of borrowings into groups of words of certain conceptual categories. An attempt is made to study the onomasiological character of the foreign language words at the level of creation of derivative units from them, they become components of various onomasiological categories when it acquiring signs of those grammatical classes. The attempt is made to discover hidden elements of the onomasiological structure of words through the relationship of word-formative and onomasiological structures.

***Keywords:** foreign language word, word-formative structure, onomasiological category, onomasiological structure, onomasiological basis, onomasiologic sign.*